

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ÉS EURÓPA

Beszámoló a sárospataki nemzetközi tudományos ülésszacról

A Rákóczi-emlékév kiemelkedő jelentőségű eseménye zajlott le május 24—28. között az újonnan restaurált sárospataki várban: a Magyar Történelmi Társulat tudományos ülésszakot rendezett II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából a Rákóczi Emlékbizottság, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Magyar Tudományos Akadémia, az Oktatásügyi Minisztérium, Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Sárospatak város tanácsa, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézetének 18. századi munkaközössége támogatásával. A hazai tudományos életet képviselő mintegy kétszáz történész, irodalomtörténész, kultúrtörténész és nyelvész mellett részt vett a konferencián Ausztria, Bulgária, Franciaország, Kanada, Lengyelország, az NDK, az NSZK, Románia, Svédország, a Szovjetunió és Törökország e korszakkal foglalkozó több kutatója is. Intézményünket az ülésszakon Tóth Sándor kandidátus, osztályvezető, Rázsó Gyula főmunkatárs, Marosi Endre, Ságvári György és Zachar József munkatárs képviselte.

A megnyitó ünnepségen, amelyen párt-, állami és társadalmi életünk számos képviselője is megjelent, *Sinkovics István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke mondott beszédet. Megnyitójában vázolta a korabeli magyarországi állapotokat, szólt II. Rákóczi Ferenc családi hagyományairól, személyiségéről. A szabadságharcra rátérve hangsúlyozta: Rákóczi felismerte és megalkuvás nélkül vállalta az ország fejlődését szolgáló történelmi feladatokat, az önálló állam megteremtését és a feudális társadalom korszerűsítését. Befejezésül kiemelte a szabadságharc európai keretek közötti vizsgálatának jelentőségét, amelyre ez az ülésszak vállalkozott. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és

Sárospatak városa nevében *dr. Ladányi József* megyei tanácselnök üdvözölte a konferencia résztvevőit, és a szabadságharc haladó hagyományait, Rákóczi tevékenységének a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra is ható életető erejét méltatta. Az ülésszakon négy előadás és ezekhez kapcsolódva 33 korreferátum hangzott el, minden témakört vita zárt le.

Köpeczi Béla akadémikus, az MTA főtítkárhelyettese A Rákóczi-szabadságharc és Európa című előadásában ismertette Európa két nagy régiójának eltérő gazdasági-társadalmi fejlődését, a magyarországi fejlődés különleges tendenciáit, majd megállapította, hogy a bécsi udvar Magyarországon az abszolutizmus primitív formáját érvényesítette. Rákóczi számára nem lehetett választás: az ország függetlenségét a Habsburg hatalommal szemben kellett kivívnia. A szabadságharc állama ugyan átmeneti jellegű volt, de Rákóczi vezérlő fejedelemként szuverén központi hatalmat gyakorolt és ez lehetővé tette a különböző társadalmi erők összefogását, fontos reformok elindítását. A feudális körülmények között az egység kompromisszumokat eredményezett. Ennek ellenére nem rendi ellenállás volt, hanem a független és korszerűbb feudális államot célzó, széles társadalmi bázisra támaszkodó kísérlet, amelynek maximális célja a Habsburgok trónfosztása, új király választása, az önálló Erdély viszszaállítása, minimális programja pedig a gazdasági, politikai és vallási sérelmek orvoslása, Rákóczi erdélyi fejedelemsége és külföldi kezesek állítása volt. Rákóczi államának és Magyarországnak népeinek viszonyára rátérve leszögezte: a szabadságharc céljainak elérése valamennyi itt élő nép érdeke volt, s a fejedelem igyekezett is velük együttműködni. A korabeli Európa reagálását elemezve az előadó megál-

lapította, hogy a szabadságharcnak szüksége lett volna jelentős francia támogatásra, mindenekelőtt szabályos szövetségi szerződésre. XIV. Lajos elismerte ugyan Rákóczi 1705-ben Erdély fejedelmének, a szerződés megkötését azonban halogatta, 1708-ban pedig már nem tartotta időszerűnek. Katonai és diplomáciai segítsége egyrészt azért maradt szerény keretek között, mert nem bízott a sikerben, másrészt mert maga is nehéz helyzetbe került, az általános béke megkötésekor pedig már arra sem volt ereje, hogy Rákóczi erdélyi birtokába visszajuttassa. Rákóczi elszigetelt helyzetében szívesen vette I. Péter 1707-es kapcsolatfelvételi kezdeményezését, amely a varsói szerződéshez vezetett. Ennek realizálását mindkét részről a külpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulása akadályozta meg. Rákóczi korábban a svéd királlyal is igyekezett kapcsolatot teremteni, XII. Károly azonban ettől elzárkózott. Anglia és Hollandia 1704-ben hajlandó volt Rákóczi és Bécs között közvetíteni, de ez a bécsi udvar merevsége miatt meghiúsult, később pedig elmaradt a közvetítés. 1711-ben a magyar nemesség közvetlenül egyezett meg Béccsel, feladva a szabadságharc alapvető követelését is, az erdélyi fejedelemség különállóságának biztosítását. A szabadságharc sikertelenségének, a sajátos magyar viszonyok között megkísérelt, az abszolút monarchia jegyeit viselő politika kudarcának oka Magyarország gazdasági-társadalmi elmaradottsága és az osztályharc kiéleződése, valamint a külső szövetségség hiánya volt. Mégis nagy jelentőségű volt a szabadságharc a magyarországi fejlődés ideológiailag pozitív befolyásolásával — fejezte be előadását Köpeczi Béla.

R. Várkonyi Ágnes, a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője Habsburg-abszolútizmus és független Magyarország címmel tartott előadást. Bevezetőben megállapította: a török kiűzésének, az országrészek egyesítésének időszaka hatalmas ellentétek

korszaka volt, demográfiaileg a magyar történelem legkritikusabb szakaszát jelentette, ugyanakkor fontos fejlődést hozott a gazdasági életben. Ennek az időszaknak a gazdasági-társadalmi viszonyai a manufaktúra-korszak közvetlen előzményeit mutatták. A fejlődés elért szintje centralizációt és a központi államhatalom befolyásának erőteljesebb érvényesítését kívánta. A Habsburg-hatalom azonban nem volt modern abszolutista állam, európai nagyhatalmi helyzetének megalapozásával párhuzamosan Magyarországon minden gazdasági erőforrásra rátette a kezét és ez Magyarország egész társadalmát egzisztenciálisan rázta meg. Ugyanakkor a dinasztia politikai kompromisszumokat tudott kötni a magyar rendekkel, így az irányítás és végrehajtás az abszolútizmus és rendiség kettősségét tükrözte. Magyarországon a birodalom többi országával szemben az alárendeltség állapotába került, a fejlődésbeli szintkülönbség megnőtt. Ennek oka a dinasztikus célokat szolgáló, katonai erőre utalt, az udvari arisztokrácia szűk bázisára épült Habsburg-abszolútizmus volt, amely Magyarországon a refeudalizációs tényezőket, a második jobbagység tendenciáját erősítette. Mindez Magyarországon valamennyi társadalmi osztály és réteg bizalmatlanságát, heves ellenállását váltotta ki. Ezekben a magyarországi mozgalmakban a társadalmi és nemzeti érdekek egybefonódtak, így fő színterüket a gazdasági kulcsterületek alkották. A szabadságharcra áttérve az előadó kijelentette: Rákóczi állampolitikai koncepciójának középpontjában a társadalmi összefogás állt, hogy az országot kivezethesse az anarchiából. Eközben a fejlődés tendenciáját követte, a hagyományos közösségeket szervezte országos érdekegységbe. Így országos érvénnyel hirdette meg a hagyományos hajdúszabadságot, amelyet, tekintet nélkül az etnikai hovatartozásra és a vagyoni helyzetre, közösségi érdek alapján kívánt rendezni. Az érdekegyesítést szolgálta a lelkiismereti szabadság elve és

a vallások közti béke megteremtésének szándéka alapján folytatott valláspolitikai és az anyanyelvi kultúrák szabad fejlődésének biztosítása is. A konföderációs államforma is a közös érdekekhez, a központi akarathoz igazodást állította előtérbe, az országgyűlések pedig a gyakorlati követelmények elfogadtatását célozták. Az országos érdekegyesítést szolgálta Rákóczi merkantilista és protekcionista gazdaságpolitikája és a kuruc táborban kibontakozó társadalmi harcokat követő egy sor reformintézkedés is, mindez pedig már a második jobbágyság rendszerét szétfeszítő tendenciát mutatott. Befejezésül R. Várkonyi Ágnes rámutatott, hogy a Habsburg-dinasztia és a magyar rendiség kompromisszuma után kiteljesedtek a korábbi fejlődési tendenciák, de a második jobbágyság megszilárduló rendszerében, az állami önállóság hiányának körülményei között, a rendi alkotmány védelme alatt, a birodalom érdekeinek alárendelve.

Bán Imre, az irodalomtudományok doktora, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség című előadása elején hangsúlyozta, hogy a feudális Magyarországon a 17. században igen kevésbé volt meg a talaja a felvilágosodásnak. A magyar szellemi élet és művelődés ugyanakkor élesen és kibékíthetetlenül kettéosztott volt. Az új filozófiai gondolkodás mindig a protestáns oldalon jelentkezett, de emellett jelen volt a katolikus filozófia is. A vallási ideológia szerint megosztott magyar művelődés külföldi kapcsolatai és társadalmi alapjai is különbözőek voltak. A modernebb, a rendi-feudális nemzettudaton túlmutató eszméket tartalmazó szellemi értékek a protestánsok körében halmozódtak fel. Elsősorban a puritánus mozgalom érdemel említést, amely a nemzeti ellenállás benső tartását erősítette, ugyanakkor küzdelmet folytatott a demokratikus presbiteri rendszerért és az anyanyelvi népművelésért is. A katolikus nemzettudatot ezzel szemben a

Habsburg-ház iránti lojalitás és az ellenreformációs irányultság jellemezte, ugyanakkor tartalmazta a magyar nemzeti öntudat és a függetlenségi eszme bizonyos elemeit is. A Rákóczi-korra örökített sokszínű és ellentmondásos nemzeti és prédikátori ideológiából kiemelkedett Zrínyi Miklósa, amely mentes volt a vallási megkötöttségektől és a honvédő harc nagy példát ragadta meg. Befejezésül Bán Imre megállapította: a 17. században a magyar művelődés csak a felvilágosodás előkészítő mozzanataival rendelkezett, de megvoltak a nemzeti műveltség csirái, a nemzeti tudat pedig már az egységesülő nemzeti művelődés kibontakozását szolgálta. Rákóczi minderre építhetett, bár a történelmi viszonyok nem engedték meg e tendencia érvényesítését.

Esze Tamás kandidátus, a Református Egyház Tudományos Gyűjteményei ny. főigazgatója A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikája című előadásában a magyarországi protestánsokat érintő mozzanatokat elemezte. Bevezetőben megállapította, hogy 1608 óta fegyverrel szerzett, országos törvények által biztosított vallásszabadság volt Magyarországon, amelyet Erdély elerőtlenedése után a bécsi kormányzat a totális ellenreformáció szellemében érvényteleníteni szándékozott. Ez a törekvés a török kiűzését követően még erősödött, majd a protestáns magyar lakosság nyílt üldözésébe csapott át. Ez kihívta a protestáns nemesek ellenállását, amelyhez parasztmegmozdulások társultak, így a Rákóczi-szabadságharc kitörésében nagy része volt a vallási nyugtalanságnak is. Rákóczi a vallásviszály kiegyenlítésére törekedett, elhatárolta magát kora politikai katolicizmusától. Meggyőződéséhez katonai érdek és politikai belátás társult; mivel hadseregének döntő többsége protestáns volt, vállalnia kellett a vallási türelem politikáját. A római katolikus egyházzal szemben az állami szuverenitás elvét vallotta és érvényesítette. Rákóczi a protestánsok vallásszabadságát kinyilvánító és idő-

ról időre megerősítő korábbi országos törvényeket teljes értékű jogszabályoknak tekintette, az ezekkel ellentétes rendelkezéseket viszont érvényteleneknek. Ennek megfelelően az ellenőrzése alá került területeken a hadsereg segítségével visszaállította a protestáns vallásgyakorlatot. Az erőszakos protestáns templom-visszafoglalásokat azonban nem tűrte, az erről való döntést az országgyűlés jogaként tartotta fent. Ez protestáns nyugtalanságot keltett. A valláskérdésben Rákóczi közvetítésével kényszerű kiegyezésként az 1705-ös szécsényi országgyűlés döntött a status quo és a maior pars elve alapján, a kisebbségről való gondoskodás mellett. Gyakorlati megvalósítása panaszokra is okot adott, így az 1707-es ónodi országgyűlésnek ismét foglalkoznia kellett e kérdéssel. Esze Tamás befejezésül megállapította: a vallásbéke eszménye Rákóczinál megelőzte korát, de teljes megvalósításához az adott körülmények között nem volt ereje.

Az első előadáshoz kapcsolódó korreferátumok a szabadságharc európai jelentőségét bizonyították. *L. A. Nyikiforov*, a történelemtudományok doktora (Moszkva), A nemzetközi kapcsolatok és a magyar szabadságharc címmel, történelmi párhuzamot vont Rákóczi és Nagy Péter között, kiemelte a két államférfi rokon vonásait és hangsúlyozta, hogy tevékenységük mély nyomot hagyott népeik életében és Európa történetében. *J. Stasewski* egyetemi docens (Torun) Lengyelország és a magyar szabadságharc, *P. Cernovodeanu* tudományos főmunkatárs (Bukarest) A román vajdaságok és Rákóczi diplomáciai kapcsolatai, *P. Mijatev* egyetemi tanár (Szófia) A Rákóczi-szabadságharc és Bulgária, *T. Gökbülgin* egyetemi tanár (Isztambul) A török Porta és a magyar kérdés, *G. Jonasson* egyetemi tanár (Stockholm) XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc kapcsolata, *Várad-Sternberg János*, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár (Ungvár) I. Péter és Rákóczi diplomáciai kapcsolatfelvétele, *P. A. Artamanov*

manov kandidátus (Moszkva) Magyarország és az orosz—lengyel szövetség, *S. Bastav* egyetemi tanár (Isztambul) A bújdosók török földön címmel tárgyalta egy-egy fontos részterületet.

A külföldi résztvevők közül a második előadáshoz kapcsolódva *T. M. Iszlamov*, a történelemtudományok doktora (Moszkva) A Rákóczi-szabadságharc nemzetiségi és társadalmi viszonyai címmel elemezte a belső helyzetet és megállapította, hogy e haladó küzdelemben Magyarország államiságának a feudalizmus körülményei közötti, új társadalmi-politikai alapon történő helyreállításáról volt szó, és ezért a magyarok mellett az itt élő szlovákok, kárpátukránok, románok ezrei is fegyvert fogtak. *Magyari András* egyetemi docens (Kolozsvár) Az erdélyi magyarok és románok együttműködése a szabadságharcban, *H. Haselsteiner* tudományos főmunkatárs (Bécs) Abszolutizmus és rendiség a Habsburg-monarchiában címmel tartott korreferátumot. *Wellmann Imre* kandidátus demográfiai, *Rácz István* kandidátus és *Orosz István* egyetemi docens a parasztkérdéssel foglalkozó, *Nagy József Zsigmond* tudományos munkatárs a köznemesség helyzetét elemző, *Kovács Kálmán* egyetemi tanár közigazgatási, *Heckenast Gusztáv* kandidátus, *Bánkúti Imre* kandidátus és *N. Kiss István* kandidátus gazdaságtörténeti, valamint *Käfer István* kandidátusnak a nem-magyar népek részvételét elemző korreferátumán túl a kérdéskörnél *Maksay Ferenc* kandidátus A parasztság a hadban és a termelésben, *Perjés Géza* tudományos főmunkatárs A kuruc hadsereg című korreferátumai keltették fel a hadtörténész figyelmét.

A harmadik és negyedik előadáshoz kapcsolódó művelődés- és egyháztörténeti korreferátumok is gazdag tényanyaggal járultak hozzá a Rákóczi-szabadságharcnak az újabb kutatások tükrében megjelenő képéhez, a mi kutatási területünktől azonban ezek távol esnek.

Rázsó Gyula, intézetünk tudományos főmunkatársa, A katonai erőviszonyok című korreferátumban az általános katonai helyzetet elemezte. Bevezetőben rámutatott: a Rákóczi-szabadságharc sikere az általános európai hadihelyzet, közelebbről a spanyol örökösödési háború alakulásától függött, a magyar nép küzdelme ugyanakkor a háború szerves része volt, ezzel valamennyi hadviselő fél számolt, amennyiben az osztrák erők lekötése meggátolta, hogy a szövetségesek döntő fölénybe kerüljenek a többi hadszíntéren. A spanyol örökösödési háború kitörésének és kezdeti szakaszának ismertetése után megállapította, Ausztria megtámadásához Franciaországot a bajor választófejedelem csatlakozása mellett a szabadságharc kitörése is segítette, és ezzel a francia haditerv számolt is a Bécs ellen forduláskor. E terv 1704-es kudarca után Franciaország mindinkább defenzívába szorult, s Rákóczi további készsége ellenére sem tudott együttműködni a kuruc sereggel. Az 1706-os sorozatos francia vereségek után is jelentős tényező maradt Magyarország, Rákóczi azonban

helyesen ismerte fel: a győzelemhez elengedhetetlenül szövetségesre van szüksége. Az 1707-es varsói szerződés katonailag mégsem hozhatott eredményt. A belső ellentétek kiegyezése, a vereségek és a pestisjárvány mellett Franciaország válságos helyzete is kilátástalanná tette a szabadságküzdelmet katonai szempontból. A hadihelyzet alakulását figyelembe vevő, váratlanul kedvező ajánlattal fellépő Bécs a szatmári békével véget tudott vetni a szabadságharcnak. Rázsó Gyula befejezésül katonai szempontból mérlegelte a szatmári béke realitását.

A tudományos ülészak Köpeczi Béla akadémikus zárszavával ért véget, aki nagy jelentőségűnek ítélte, hogy sikerült két évtized diplomácia-, gazdaság-, társadalom-, kultúr- és egyháztörténeti kutatásait összegezni, a Rákóczi-szabadságharc valós helyét kijelölni. Az ülészak ugyanakkor megmutatta azt is, milyen területeken van még szükség további kutatásokra. Tegyük hozzá: e konferencia tükrében nézve éppen a hadtörténelem területén is.

Zachar József